

Сулайманов Э., Акматалиев А.Т., Тынай уулу Б.

УНИВЕРСИТЕТТИК БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ ЭТНОГРАФИЯ
ИЛИМИНИН ОРДУ

Сулайманов Э., Акматалиев А.Т., Тынай уулу Б.

МЕСТО ЭТНОГРАФИИ КАК НАУКИ В СИСТЕМЕ УНИВЕРСИТЕТСКОГО
ОБРАЗОВАНИЯ

E. Sulaimanov, A. T. Akmataliyev, B. Tynai uulu

THE PLACE OF ETHNOGRAPHY SCIENCES IN UNIVERSITY STUDYING

УДК:392(075.8)

В статье авторы провели анализ о месте науки этнографии в системе университетского образования.

In this article the authors analyzed the place of the ethnography science in the system of University education and gave their suggestions.

Университеттик билим берүү системасында этнографиянын ээлеген ордун аныктоодо биз көнүмүш болгон жалпы теориялык ой жүгүртүү чегинен бир кыйла чыгып кетebиз. Анткени, бул маселенин эң чоң практикалык да мааниси бар; биздеги университеттердин этнограф адистерди даярдоочу кафедралары эң жогорку илимий мекемелер болуп саналган Россия илимдер академиясына жана КМШ өлкөлөрүндөгү академиялык институттарга адис кадрларды даярдап берүүчү табигый база болуп эсептелинет. Мунун өзү «Университет-Академия-Университет» багытындагы чынжырдуу байланыш такай өркүндөтүлүп туруусу керек экендигин туюнтат.

Мындай байланыштын негизги принциптеринин бири - бул университеттин тийиштүү кафедрасын өзгөчө жетишкендик менен аяктаган бүтүрүүчүлөрү академиялык институттун аспирантурасына кирип же ал жерден стажировкадан өтүп, андан ары шгамий кызматкерлердин катарын толукташат. Ал эми академиялык институттардын илим-изилдөө тармагында иштеп, педагогдук жөндөмгө ээ болгон көрүнүктүү окумуштуулар болсо университеттин студенттерине лекция окуп же семинардык сабактарды, атайын курстарды өтүп, студенттердин этнографиялык практикасына жетекчилик кылып, курстук же дипломдук иштерди даярдоодо, б.а. илимий ишмердиктин алгачкы кадамдарын таштоодо студенттерге илимий багыт беришет.

Академиялык жана университеттик этнографиянын ортосундагы байланыштын негизги формаларынын бири - бул университеттик кафедра менен академиялык институттун ортосунда түзүлгөн чыгармачылык, б.а. илимий-педагогикалык кызматташтык жөнүндөгү келишим. Мисалы, Москва мамлекеттик университетинин этнография кафедрасы менен Россия илимдер академиясынын Н.Н. Миклухо-Маклай атындагы Этнология жана антропология институтунун ортосунда түзүлгөн келишим.

Так ошол академиялык институттун жана анын материалдык-булактык изилдөө базасы болуп эсептелген. Антропология жана этнография музейинин тикеден-тике көмөгүнүн астында «Университет-Академия-Университет» багытындагы чынжырдык

байланыш активдүү иштеп, өз натыйжасын бериши мүмкүн.

Россия илимдер академиясынын Этнология жана антропология институтунун окумуштуулары Москва, Санкт-Петербург, Казан, Уфа, Омск, Томск, Барнаул ж.б. университеттеринин тийиштүү кафедраларынын жөн гана сый коноктору эмес экендигин баса белгилеп кеткенибиз оң. Алар адис-этнографтарды даярдоо процессине активдүү катышышып, көптөгөн практикалык жана илимий мекемелерди чечүүдө да четте калышпайт. Аталган университеттердин тийиштүү кафедралары менен академиялык институттун ортосунда түзүлгөн тыгыз кызматташтык жөнүндө келишимдердин негизинде түздөн-түз илимий байланыштарды улантышат. Бул пайдалуу тажрыйба КМШ өлкөлөрүнүн илимдер академиялары жана РИАнын филиалдары тарабынан колдоого алынып, турмушка ашырылуусу абзел.

Мына ушул сыяктуу тыгыз чыгармачылык байланыш түзүүнүн негизинде гана азыркы этникалык проблемалар жөнүндө тааным берүүчү маанилүү дисциплиналардын бири - этнографияда олуттуу жетишкендиктер болушу мүмкүн.

Жалпы эле этнографияны кайсыл гана деңгээлден карабайлы, ал жогорку окуу жайдан, университеттен башталат. Демек, этнографиянын университеттик билим берүү системасындагы ордун аныктоодо анын илим катары келечегин, жетишкендиктерин жана дүйнөлүк тарыхый процесстерди таанып-билүүгө кошкон салымын эстен чыгарбообуз керек. Мына ушул себептүү этнограф адистерди даярдоодо университеттик билим берүү системасын мындан ары да өркүндөтүп жакшыртуу, этнографиянын өзүнүн илимдик деңгээлин жогорулатуу - азыркы учурдагы эң манилүү жана актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Жогоруда айтылып кеткендей, бул жерде сөз илим жаатындагы этнограф-адистер жөнүндө, демек, этнография илиминин эртеңи, анын келечеги жөнүндө болуп жатпайбы.

Бул илимдин прогрессии көбүн эсе анын региондордогу бөлүмдөрүнүн ортосунда бири-бирине таасир берүүсүнүн натыйжасында баюусунун деңгээлинен, анын эффективдүүлүгүнүн бардык улуттук тармактарындагы биргелешкен күч-аракеттер менен жогорулатуу мүмкүнчүлүгү менен, бири-биринин алдынкы тажрыйбаларын эске алуу жана колдонуу менен жаңы ийгиликтерди жаратуу аркылуу жетишилет.

Мына ушул мааниде бул илим - интернационалдуу. Өзүнүн маани-маңызы боюнча этнографиянын

интернационалдуулугу өзгөчө. Анткени бул илим бир эле мезгилде жалгыз бир этнос, ошол эле учурда ааламдагы бардык этностор (элдер) жөнүндөгү илим.

Ошентип, ата мекен этнографиясы калыптана баштаганалгачкы мезгилде эле көрүнүктүү окумуштуу Л.Я. Штернберг өзүнүн «Этнографка он осуятында», «ким бир гана элди билсе, ал эч бир элди бжбейт, ким бир эле динди, бир гана маданиятты билсе ал алардын бирин да билбейт», [1, 142-6.] - деп жазган.

Адис этнограф-кадрларды даярдоо жөнүндө маселе козголгон учурда университеттик билим берүү практикасында кээде азыркы кезге чейин анча жагымсыз же ийгиликке келе албай турган традициялар сакталып келе жаткандыгын танбообуз керек. Маселен, азыркы кезде деле жалпы эле этнографиянын, демек, анын ичинде университеттик билим берүү системасындагы структуранын да, немец-тердеги калыптанып калган традициялык үлгү боюнча «Volikskunde» жана «Volkerkunde» деп бөлүнүүлөрүн сезип-туюп келе жатабыз. Дагы эле болсо бир катар өлкөлөрдүн университеттеринде тийиштүү кафедралар көпчүлүк учурда, же болбосом жалаң гана «Volikskunde» багытында иштешүүдө, башкача айтканда ааламдагы башка элдерди изилдөө гана эмес, аларды окуп үйрөнүү системасынан чыгарып коюшуп, жалаң гана өз өлкөсүндөгү элди (же элдерди) изилдеп, окуп үйрөнүшөт. Бул тармакты «регионалдык этнография» деп атаса тура болоор эле.

Ушул сыяктуу бир жактуулуктун пайда болушун тарыхый жактан түшүндүрсө болот. XIX кылымдын аягында, айрыкча, биринчи дүйнөлүк согуштан кийин кыйроого учураган империялардын ордунда жаңы улуттук мамлекеттер пайда болду. Алардын интеллектуалдык лидерлери өз улутунун, өз элинин маданиятынын, өзүлөрүнүн улуттук тегинин өз алдынча, өзгөчө экендигин баса көрсөтүшүп, өз элинин кадыр баркын (авторитет, престиж) жогору коюуга аракет кылышкан. Мындай аракеттин өзү айрым учурларда өз элин жана өз маданиятын башка бардык элдерге, дүйнөлүк маданиятка карама-каршы коюуга, улуттук-шовинисттик бөлүп-жарууга алып келген. Мына ушуга байланыштуу жалпы этнографияны, тагыраак айтканда чет өлкө элдеринин этнографиясын окуп-үйрөнүү же колониалдык империялардын метрополиялары катары кала берген өлкөлөрдүн, же болбо-сом дүйнөдө «лидерлик» ролду ойногон өлкөлөрдүн милдети-парзы (удел) деп эсептелип келген. Этнограф кадрларды даярдоодогу регионализм тигил же бул өлкөнүн этнографиясындагы регионализмине шайкеш болгон. Адистерди даярдоодогу ушул сыяктуу жагымсыз көрүнүшкө дагы бир мисал: университеттик деңгээлде этнография боюнча билим берүү ошол окутуучу-профессорлордун илимий кызыкчылыгынын алкагынан четке чыга албаган, демек, этнографиянын предметтери да аз гана сандагы проблемаларды кучагына камтый алган.

Дал ушундай кырдаал көпчүлүк Европа өлкөлөрүндө этнографиянын «университеттик», «академиялык» жана «музейдик» деп жиктелип бөлүнүшүн туудурду. Бул болсо өз кезегинде дайыма кыймылда болуп келген «университеттин студенти» -

«академиянын же музейдин илимий кызматкери» сыяктуу чынжырдын үзүлүшүнө алып келди.

Жогоруда айтылгандай, бир катар өлкөлөрдө этнографияны дүйнөлүк (глобалдык) масштабда окуп-үйрөнүү («Volikskunde») системасы өкүм сүргөн. Мындай системаны биз Россия, Франция, Улуу Британия, Германия, Япония, Канада ж.б.у.с. өлкөлөрдөн учуратабыз.

Бирок, жогоруда айтылган өлкөлөрдүн айрымдарында этнография боюнча илим-изилдөө жана билим берүү жаатында көбүн эсе ошол өлкөнүн метрополиясы болуп келген же коңшулаш гана өлкөлөрдүн элдери изилденип жана окулуп, калган башка элдер кийинки планда кала берет же болбосом деги эле окулуп үйрөнүлбөйт. Мындай учурда биз акылды айраң кылган (парадокс) кырдаалга дуушар болобуз: кээде саясий жана маданий жагынан алдыда турган өз эли изилденип окулбайт же жарым-жартылай гана окулуи үйрөнүлөт, анткени алдыңкы өнүгүүгө ээ болгон эл (этнос) «этнографиялык изилдөө деңгээлинен» өнүп-өсүп, көтөрүлүп кеткен деген түшүнүк басымдуулук кылат да, ал көбүн эсе социологиялык жактан гана изилденет.

Мындай тенденция «этнография - бул маданий жактан артта калган элдерди изилдөөчү илим», - деген эски көз караштын дагы деле болсо жашап келе жаткандыгы менен түшүндүрүлөт. Ошого карабастан, этнографиянын келечеги, анын дүйнө-дөгү бардык элдерди изилдөө жана окуп билүүгө аракет кылуусу менен аныкталгандыктан, университеттик кадр даярдоо системасында регионалдык этнография менен жалпы этнография боюнча билим берүү айкалышып турганы дурус.

Келечекте этнография илиминин жетишкендиктери азыркы учурда университеттерде этнографияны окутуунун абалы жана деңгээли менен аныкталат деп айтып кетпедикпи.

Өз кезегинде, университеттик билим берүүнүн илимий деңгээли академиялардын, жогорку окуу жайларынын жана музейлердин этнографтарынын жалпы жана конкреттүү изилдөөлөрүнүн деңгээли менен аныкталат.

Илим үчүн этнограф кадрларды даярдоо деңгээли менен этнография илиминин өнүгүү деңгээлдеринин бири-бирине өз ара көз каранды болушу, бири-бирин аныкташы, окумуштуулардын илимий ишмердүүлүгүнүн натыйжасынан келип чыгаары айкын. Университеттик билим берүү системасында этнография проблемаларынын аспектилеринин бири мына ушундай.

Эми университеттик системада этнография боюнча билим берүүнүн ахыбалына кайрылып көрөйлү. Эгерде жалпы илимдик планда азыркы кезде этнографияга болгон мамиле жакшыруу багытында болуп, анын коомдук мааниси жогорулап баратканына карабастан, университеттик деңгээлде этнографиянын ролу дагы деле төмөн. Мисалга АКШнын Тьюлейн университетинин, же Германиянын Гумбольдт атындагы университетинин, же Россиянын Томск мамлекеттик университетинин тарыхчы студенттери Байыркы Греция жана Байыркы Рим тарыхын окуп үйрөнүшкөнү эч кимди таң калтырбайт. Же болбосом биздин өлкөбүздүн, ал гана эмес

Голландия, Франция, Польша, Корея ж.б. өлкөлөрдүн болочок математик же биологдору жалпы билим берүүчү предмет катары физиканы сөзсүз окуп үйрөнгөнү да таң калууну туудурбайт, ал закон ченемдүү нерседей эле кабыл алынат.

Ал эми этнографтар болсо дүйнө элдеринин этнографиясын сөзсүз түрдө окуп үйрөнүүгө, аны жалпы билим берүүчү сабак катары киргизүүгө алиге чейин жетише элек.

Байыркы (антикалык) тарыхты же физиканы окуп үйрөнүү - Европа маданиятынын тарыхын же жандуу жана жансыз жаратылыш закондорун таанып-билүүнүн фундаменти болгондой эле, дүйнө элдеринин этнографиясын окуп үйрөнүү да адамзат коомунун жана дүйнөлүк цивилизациянын тарыхын таанып билүүнүн пайдубалы (фундамент) болууга тийиш эмеспи. Университеттердин тарых жана философия факультеттеринде жалпы билим берүүчү этнография курсунун киргизилиши студенттерди ааламдын көп түрдүү этникалык көрүнүшү, элдердин этникалык тарыхынын негизги этаптары жана алардын жалпы адамзат маданиятына кошкон салымы жөнүндөгү билимдер менен куралдандырмак. Тарых, философия, социология, филология, ошондой эле географиянын жана экономиканын кээ бир тармактары боюнча адистешүүчү студенттер үчүн азыркы кезде жалпы гуманитардык илим маалыматтары менен кошо жалпы этнография боюнча да маалыматтар сөзсүз түрдө берилүүсү керек экендиги танылбайт. Жалпы этнография курсу болсо дүйнөлүк цивилизациянын старттык аякчасы болуп эсептелген таптар пайда болгонго чейинки коомдун тарыхы боюнча тийиштүү маалыматтарды камтуусу зарыл.

Ал эми адис эмесер үчүн этнография курсун өтүүнү жакшыртуунун жолдору кайсылар? Бул жалпы берүүчү курстун мазмунуна төмөндөгү үч негизги темалар киргизилүүгө тийиш: а) дүйнө элдеринин этникалык тарыхынын негизги багыттары тууралуу маалыматтар; б) ааламда жашаган калктын этникалык составына жалпы мүнөздөмө. Бул жерде этникалык тарыхтын азыркы учуруна анализ берүү менен өнүккөн жана артта калган өлкөлөрдөгү улуттар аралык жана этностор аралык мамилелердин эртеңки өнүгүү жолдорун аныктап билүүгө, этнос-

тордун өнүгүүсүнүн жалпы жана спецификалык өзгөчөлүктөрүн талдап берүүгө болот. в) ааламдын бардык региондорунда чарба-маданий комплекстеринин же типтеринин өнүгүүсүнө жалпы же этаптуу анализ берүү. Бул жерде дал ошол чарба-маданий типтеринин алгачкы адам коомунун таптык коом жаралганга чейинки өнүгүү жолунда дүйнөлүк цивилизация калыптанган деген ойду эске тутуп, чарба-маданий типтеринин өнүгүү багытын сөзсүз түрдө конкреттүү моделдештирип берүүгө болот.

Этнография боюнча жалпы билим берүүчү курстун киргизилип окутулушу студенттердин адамзат маданиятынын тарыхындагы орчундуу маселелердин толук комплексин туура жана объективдүү түшүнүүсүнө, таанып билүүсүнө мүмкүнчүлүк берет. Ал эми адамзат маданияты, өз кезегинде этностун чегинен тышкары же этникалык жалпылыктан тышкары өнүкпөгөн жана өнүгө алган эмес. Ал ар түрдүү башка элдердин аң сезимдүүлүк менен атайылап, максаттуу түрдө жетишилген идеяларын жана технологиясын кабыл алып, башка элдердин жетишкендиктерин сиңирип өздөштүрүү менен жашоосун байыткан.

Өткөн кылымдардагы Улуу географиялык ачылыштар жөн гана алгачкы капиталдын топтолушуна шарт түзбөстөн, дагы бир эң улуу ачылышка алып келди. Ал - адамзатынын биримдиги жана бири-биринен бөтөн эместиги. Бири-бири менен өз ара мамиледе болуп, биринин тажрыйбасын үйрөнүп жана кайра иштеп чыгууга мүмкүнчүлүгү бар элдердин маданияты жакшы шартта өнүгүп, мындай элдер табигый же жасалма (мисалы, колониалдык) тосмонун ичинде калган, обочолонгон (изоляция) элдерге караганда алдыңкы өнүгүүгө ээ болушкан.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Гаген-Торн Н.Н. Ленинградская этнографическая школа в двадцатые годы (у истоков советской этнографии) // Советская этнография. -Л., 1971. №2.
2. Итс Р.Ф. Введение в этнографию. -Л., 1974. 2-е изд. -Л., 1991.
3. Садохин А.П. Этнология. - М.: Гардарики, 2000.
4. Этнологическая наука за рубежом: проблемы, поиски, решения. -М., 1991.

Рецензент: т.и.д., профессор Нурунбетов Б.А.